
Ракурси

*Віктор
Козловський*

ІМАНУЇЛ КАНТ У «ЗАЛІЗНИХ ОБІЙМАХ» РАДЯНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ: декілька нотаток до нашої недавньої інтелектуальної історії

Радянську філософію — це вельми дивовижне, парадоксальне явище ХХ сторіччя — важко уявити без усвідомлення її витоків. Звісно, коли йдеться про таке, значною мірою, штучне утворення, як радянське філософування (оскільки відбувалось воно за умов відсутності духовної свободи), ми мусимо мати на увазі найближчий ідейний контекст її генези — це не тільки і не стільки тексти Маркса, а, передусім, ленінсько-сталінські опуси, які відіграли неабияку роль (можливо, вирішальну) у становленні й оформленні її структури, основних сюжетів і концептів. Занурення в марксистські тексти (звісно, у відредагованих російськомовних перекладах, з яких згодом були зроблені українські переклади) розпочалося значно пізніше, десь у середині 1960-х років. Саме в цей час ми спостерігаємо більш-менш серйозне вивчення Маркса, і не лише економічних робіт, а й ранніх його філософських рукописів, у яких, з одного боку, відчувався живий імпульс німецького ідеалізму (особливо Гегеля і до деякої міри Фіхте), а з іншого — його пристрасне заперечення, відмова від нього, причому ця відмова спиралася на нового «філософського ідола» тієї доби — Л. Фюрбаха.

Отож, не викликає подиву, що зі смертю Сталіна поступово і вельми обережно розпочалось

© В. КОЗЛОВСЬКИЙ,
2009

студіювання історії філософії, різноманітних традицій і течій філософської думки, звісно, під жорстким ідеологічним контролем. Німецька філософія не стала винятком, тим більше, що вона завжди сприймалась як важливий фактор становлення марксизму. Власне, йдеться про філософію, що вийшла на авансцену європейського духовного життя під орудою відносно невеликої плеяди мислителів — Канта, Фіхте, Шелінга і Гегеля, що своєю напруженою систематичною працею створили духовний феномен, який, згідно з відомою і популярною у марксистських колах класифікацією Ф. Енгельса, отримав назву *класичної німецької філософії*¹.

Для багатьох радянських дослідників звернення до німецької філософії було пов'язане із запобіганням, принаймні, декільком взаємопов'язаним професійним небезпекам: 1) занурення у вивчення тих історико-філософських традицій і постатей, які не витворили якихось значних, яскравих філософських ідей і концепцій (це, зазвичай, стосувалось здобутків так званих революціонерів-демократів) або ж філософські погляди яких можна було вивчати лише за чітко визначеними ідеологічними стереотипами, які досить однозначно твердили, що, наприклад, французьке просвітництво необхідно розглядати як матеріалізм і водночас як ідеологічне підґрунтя Великої французької революції, чи, як казали в ті часи, матеріалізм «знизу» (марксистською мовою це означає — у своїх поглядах на природу і людину) й ідеалізм «зверху» (у своєму розумінні суспільства й історії);

2) для більшості радянських філософів завжди існувала цілком реальна небезпека опинитись у когорті «славних» представників діалектичного та історичного матеріалізму. Перспектива вочевидь вкрай сумна, з огляду на те, що задля того, щоб стати фаховим «діаматчиком» (особливо в 1930—1950-ті роки), зовсім не потрібні були якісь глибокі історико-філософські знання, наукова і гуманітарна ерудиція. Для цього цілком достатньо було знати переклади кількох текстів Маркса і Енгельса, а за сталінських часів ситуація виглядала ще простішою — викладання в університеті марксистської філософії передбачало достеменне знання, передусім, кількох невеличких статей Леніна, а саме: «Три джерела і три складові частини марксизму», «Про значення войовничого матеріалізму», його ж-таки дуже гнівної за своїм пафосом, брутальної за тоном і «викривальної» за спрямуванням книжки «Матеріалізм і емпіріокритицизм», а також вкрай спрощеного, примітивного сталінського опусу «Про діалектичний та історичний мате-

---

¹ Відома брошура Ф.Енгельса «Ludwig Feuerbach und der Ausgang der Klassischen Deutschen Philosophie», як відомо, дала назву цілому періоду німецької філософії, що тривав приблизно 50 років і охопив філософські здобутки Канта, Фіхте, Шелінга і Гегеля. Звернімо увагу, що у Енгельса йдеться про *класичну німецьку філософію*, а не *німецьку класичну філософію*, як ми це частенько подибуємо у радянських авторів.

ріалізм». Пізніше, вже після війни, до цього «філософського канону» додалось ще кілька нових текстів «вождя народів» та розгромні ідеологічні доповіді Жданова. І це, власне, становило весь «інтелектуальний багаж», який вважався цілком достатнім для викладання марксистсько-ленінської філософії. Як не дивно, але з цими «філософськими скарбами» можна було почуватися цілком впевнено в тогочасному професійному середовищі, вважатись добрим викладачем.

Від чого, власне, забезпечувало і що уможливило для радянського дослідника звернення до німецької спекулятивної думки? За всіма радянськими ідеологічними взірцями, німецька філософія розглядалась як найближче джерело марксизму (поряд з французьким утопічним соціалізмом і британською класичною політекономією). Тому не дивно, що вивчення здобутків Канта і Гегеля (значно менше це стосувалося Фіхте і Шелінга) відповідало загальним концептуальним настановам «революційної філософії» Маркса, Енгельса і Леніна. Не випадково, починаючи з кінця 50-х і впродовж 60-х років минулого століття на радянських філософських теренах з'явилась низка праць, присвячених різним аспектам так званої класичної німецької філософії. Вочевидь, першість за кількістю досліджень міцно «тримала» філософія Гегеля. Досить назвати хоча б декого з тогочасних «метрів», які створили те, що можна назвати «радянським гегелезнавством», — К. Бакрадзе, М. Овсянников, А. Касимжанов, В. Шинкарук, М. Булатов, Г. Кармишев, А. Гулига, Е. Ільєнков, Т. Ойзерман, М. Мамардашвілі, В. Соколов, І. Нарський, В. Погосян та ін. Цей інтерес зумовлювався також тією обставиною, що наприкінці 50-х років, після двадцятирічної перерви, вдалось, нарешті, завершити чотирнадцятитомне видання російськомовного зібрання творів Гегеля (наприкінці 1950-х років вийшли праці, що увиразнюють важливі частини системи фундатора «абсолютного ідеалізму» — «Філософія духу» [третій том] і «Феноменологія духу» [четвертий том]). Цікаво, що являло б собою радянське гегелезнавство, якби це вистраждане, довготривале (майже тридцять років) видання перекладів Гегелевих творів не побачило світ? Звісно, та обставина, що Гегель і його доктрина стали такими популярними (навіть на певний час модними) темами тодішніх публікацій, дисертаційних досліджень, великою мірою залежало не тільки від благотворної атмосфери «хрущовської відлиги», а й від того, що Гегелева філософія, особливо це стосувалось діалектики автора «Науки логіки», розглядалась як найближча «предтеча» марксистського методу пізнання і революційного перетворення світу. Це, безперечно, відіграло неабияку роль в ідеологічному обґрунтуванні (яке було вкрай важливим і необхідним) звернення до Гегеля багатьох радянських дослідників.

До цього треба долучити ще декілька причин: по-перше, творці німецького спекулятивного ідеалізму не мали безпосереднього «контакту»

із засновниками марксизму, з їхнім «вічно живим вченням». Кант і Фіхте, Шелінг і Гегель витворювали свої системи задовго до появи перших робіт Маркса і Енгельса². Цей, здавалось, малозначущий, навіть банальний факт мав для марксизму свої вельми неоднозначні наслідки, оскільки тексти німецьких філософів вочевидь не могли заподіяти ніякої критики «класикам марксизму», в той час, як «пролетарська філософія» містила цілу програму вивчення, тлумачення принципів німецького ідеалізму, програму, з якою змушені були рахуватися всі, хто намагався досліджувати Канта чи Гегеля з марксистських позицій; по-друге, — і це, можливо, є найвагомим мотивом — незважаючи на всі ідеологічні обмеження і перестороги, студіювання німецької філософії давало радянським авторам відчуття наближення до скарбниці «світової мудрості», оскільки, за тематичним обширом, концептуальною розгалуженістю і систематичністю ця філософія сприймалась як останнє слово, найбільше, найвище досягнення домарксистської думки: «Німецька класична філософія, — писали В.Шинкарук і М.Булатов, — є вища ступінь розвитку буржуазної класичної філософії» [Шинкарук, Булатов, 1975: с. 17]. Таке розуміння провокувало певні методологічні наслідки — усвідомлення того, що не лише марксизм накидає на німецьку філософію своє бачення, а й відбувається зворотний рух думки — студіювання філософії Канта і Гегеля нібито «збагачує» марксизм, надає йому «другого дихання», розкриває його приховані можливості, демонструє концептуальну складність, гнучкість марксизму, а не «істматівську» вбивчу простоту і «діаматівський» мертвий схематизм, з їх базисом і надбудовою, класовою боротьбою як рушійною силою історії та трьома законами діалектики. Апеляція до німецької філософії додавала зовнішньої привабливості всім цим «теоретичним» постулатам радянської філософії.

Утім, попри всі теоретичні й ідеологічні передумови, треба пам'ятати про одну річ — «пожвавлення» в царині радянських досліджень Гегелевої філософії, мабуть, було б не таким масштабним без наявності корпусу перекладів текстів шанованого марксистами німецького діалектика³.

---

² Винятком є Шелінг, який розпочав свою філософську діяльність ще за часів Канта, однак свою останню систему (п'яту чи шосту, які він спромігся створити за своє тривале життя) він виклав у 40-ві роки XIX ст., коли вже з'явилися перші роботи Маркса і Енгельса. Останній, як відомо, слухав декілька лекцій старого професора в Берлінському університеті. Але так звана «пізня філософія» Шелінга не могла ніяким чином вплинути на формування вкрай радикальних поглядів авторів «Маніфесту комуністичної партії». Хоча слід зазначити, що Енгельс угледів в лекціях автора «Філософії одкровення» цікаві, вельми не класичні ідеї щодо співвідношення розуму і досвіду, а також стосовно проблеми буття.

³ Оприлюдненням «Феноменології духу» (у 1959 році) завершилося видання російськомовних перекладів Гегелевих текстів. Зазначмо, що і тепер, через сорок років, ніхто з російських фахівців не ставить під сумнів більшість з існуючих перекладів Гегеля, що увійшли до складу чотирнадцятитомного зібрання. Цікаво, що за радянських часів не

Що ж до засновника класичної німецької філософії, то до більш-менш серйозних кантознавчих студій радянська філософія підійшла пізніше, ніж до вивчення Гегеля, приблизно десь на початку 60-х років. І знову ми сти- каємось з «радянською специфікою», що й у випадку з Гегелем — зацікав- леність Кантом зростає водночас з підготовкою відомого російськомовно- го шеститомного зібрання творів Канта, видання якого (впродовж 1963—1966 років), у свою чергу, суттєво стимулювало нові дослідження філософської спадщини кенігсберзького мислителя. Характерною особли- вістю цього видання стали великі вступні статті до кожного тому, авторами яких були відомі радянські дослідники (В. Асмус, А. Гулига, Т. Ойзерман та ін.). Безперечно, ці статті виконували не лише інформаційну й пізнавальну функцію, а, передусім, доктринально-регулятивну, оскільки ставили за ме- ту спрямувати будь-які можливі тлумачення в «правильне» річище, забезпе- чити читачів і дослідників від можливої переоцінки як значення Кантово- го творчого спадку в цілому, так і окремих його частин і розділів зокрема. Відтак, за 10—12 років — з кінця 1950-х до початку 1970-х років — вийшли друком кантознавчі студії В. Асмуса, Ж. Абдільдіна, К. Бакрадзе, Ю. Боро- дая, Я. Голосовкера, Б. Григор'яна, А. Карапетяна, Т. Ойзермана, С. Попо- ва, Г. Тевзадзе, П. Шашкевича та інших⁴. Побіжно зазначимо, що суттєве зростання кількості кантознавчих студій спостерігалось у 70—80-ті роки минулого століття.

було видано жодного україномовного перекладу Гегеля. Це сумне правило було пору- шене лише наприкінці 1990-х років, коли вийшли друком україномовні версії «Філо- софії права» та «Феноменології духу». Аналогічна ситуація спостерігалася з україно- мовними перекладами Канта. До останнього часу їх взагалі не було (щоправда, іноді згадують про якийсь український переклад «Пролегомен...», що, здається, вийшов мізерним накладом чи то у Львові, чи то у Канаді(?) у 1930-ті роки. Здається, цей пе- реклад минулого року перевидали у Львові). Отож, в Україні перші переклади текстів Канта з'явилися на початку 2000-х років. Вийшли головні трактати засновника транс- цендентального ідеалізму: «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму», «Пролегомени...», а нещодавно, у складі збірки, великі фрагменти «Критики здатності судження» та «Антропології з прагматичного погляду». Наразі можна констатувати лише факт появи цих перекладів і не вдаватися до обговорення їхньої якості. Це окре- ма і досить складна проблема.

⁴ Особливої уваги заслуговує чимала книжка В. Асмуса «Імануїл Кант» (1973), де, на противагу домінуючій тенденції, більш-менш систематично викладені всі частини Кантової філософії, хоча й не рівноцінно. Але і цей відомий радянський дослідник не міг обійтись без суто ідеологічних кліше на кшталт: «Кантівський ідеалізм і агности- цизм, їх зв'язок з реакційним змістом філософсько-історичних і політичних доктрин Канта були причиною численних критичних суджень про кантівську філософію, які висловлювали класики марксизму і особливо В.І. Ленін» [Асмус, 1973: с. 105]. Не мен- шу зацікавленість у тогочасних читачів викликали книжки А. Гулиги (в жанрі філо- софської біографії) про героїв німецької філософії — Канта, Гегеля і Шелінга, які бу- ли видані у 1970-ті роки минулого століття.

Водночас існував ще один потужний стимул для розширення кантознавчих студій — ювілей — 250-річчя з дня народження великого німецького філософа. Відомо, що цю подію світова філософська громадськість широко відзначала в 1974 році. Вийшла низка нових публікацій, відбулись світові кантівські конгреси, семінари. Чи не вперше радянська філософська спільнота мала змогу долучитись (хоча й частково, на рівні радянських «філософських генералів», академіків і членів-кореспондентів) до цих подій. Це свідчило про певні зрушення, «послаблення» тиску з боку ідеологічної системи, бо, як відомо, всі попередні Кантові ювілеї (наприклад, у 1949 році, коли в світі відзначали 225-річчя з дня народження Канта) радянська філософська громада тихо і смиренно проігнорувала. Бо й насправді, для чого вивчати і популяризувати мислителя, ідеї і принципи якого «зняв» у своїй більш довершеній (хоча й недосконалій, оскільки це — прерогатива марксизму-ленінізму) системі Гегель! Для сталінської доби Кант постає малозначуща, у кращому разі, лише «момент» Гегелевого філософування або щось на кшталт «феодальної реакції на Французьку буржуазну революцію». І це в той час, коли Кант, як ніхто зі славної плеяди «класичних німецьких філософів», послідовно відстоював права людини, її свободу, обґрунтовував засади міжнародного права задля об'єднання європейських держав у «добровільний союз народів» з метою встановлення «Вічного миру»!

Отож, ювілей збурих хвилю нових кантознавчих досліджень і публікацій. Так, у цей час вийшла монографія В. Шинкарука «Теорія пізнання, логіка і діалектика І. Канта» (1974), а також збірка «Критичні нариси з філософії Канта» (1975), авторами якої були вітчизняні фахівці, співробітники Інституту філософії — М. Булатов, В. Горський, В. Табачковський, О. Ільченко, В. Малахов, Л. Озадовська і Е. Причепій. У Москві також вийшла збірка (під редакцією Т. Ойзермана), присвячена кантівській проблематиці: «Філософія Канта і сучасність» (1974). Новим і цікавим моментом цієї колективної монографії стали статті П. Гайденко і Н. Мотрошилової, в яких розкривався зв'язок феноменології і фундаментальної онтології з кантівським трансценденталізмом.

Постає питання — на які аспекти Кантової філософії звертали особливо прискіпливу увагу тогочасні радянські дослідники? Відповідь така: з усієї складної, розгалуженої системи кантівської трансцендентальної філософії більшість дослідників обирали теоретичну філософію Канта, тобто ту проблематику, що сконцентрована в першій «Критиці» та в деяких ранніх працях німецького мислителя, які традиційно розглядалися як етапи становлення його критичної філософії. Серед ранніх, докритичних робіт Канта зазвичай відносили його натурфілософський трактат «Загальна історія та теорія неба», оскільки в ньому начебто філософ розгорнув ма-

теріалістичну за своїм змістом і діалектичну за формою теорію виникнення Сонячної системи.

Таким чином, обмеження вивчення Кантової філософії її теоретичною частиною виправдовувалось тим, що, як і у випадку з Гегелевою доктриною, саме ця частина філософії Канта уможлиблює краще зрозуміти важливе, як на той час, питання щодо тотожності чи єдності (зазначимо, що і на цій термінологічній «ниві» також точились запеклі суперечки) логіки, діалектики і теорії пізнання. Відомо, що з кінця 1950-х і впродовж 1960-х років це питання перебувало в центрі палких дискусій, збурило велику кількість публікацій. Радянська філософська спільнота чи не вперше за свою коротку, багатостраждальну історію свідомо розділилась на різні табори, прибічники яких у бажанні обґрунтувати свою позицію намагались віднайти якісь додаткові теоретичні аргументи чи то у Леніна (у цей час стають популярними його нотатки, зібрані і видані під загальною назвою «Філософські зошити»), чи то у Гегеля і Канта, замість того, щоб, як це відбувалось раніше, кидати у вічі своїм опонентам вбивчі ідеологічні звинувачення і образи. «Героями» цих інтелектуальних баталій стали М. Розенталь, П. Копнін, В. Шинкарук, М. Булатов, М. Алексєєв, В. Рогожин, Б. Кедров, М. Руткевич, А. Касимжанов, В. Черкесов та ін.⁵

У 1950—1970-ті роки минулого століття в радянській історико-філософській науці розгорнулася ще одна дискусія — про співвідношення (чи єдність — про це також сперечались) логічного та історичного принципів пізнання. Відомо, що ідею єдності цих методологічних принципів сформулював і послідовно застосував ще Гегель у своїй логіці й історії філософії. Ніхто із знаних і впливових радянських теоретиків не ставив під сумнів єдність логічних і історичних засад пізнання. Більше того, в 1950—1970-ті роки обґрунтуванню евристичності ідеї такої єдності було присвячено низку праць відомих дослідників — М. Розенталя, Б. Кедрова, Е. Ільєнкова, В. Вазиюліна та ін. Звернення до їхніх праць свідчить про ту повагу, з якою сприймався цей методологічний постулат тогочасною радянською філософською спільнотою. До того ж, послідовне дотримання цього принципу вимагало від радянських дослідників надавати перевагу більш пізнім філософським доктринам, оскільки, згідно з методологічною настановою «принципу єдності логічного та історичного», саме в цих, пізніших за часом своєї появи, доктринах найповніше втілюються ті ідеї та концепти, на які попередники не звертали особливої уваги, розглядаючи їх лише як щось побічне для своєї системи. Як приклад зазвичай згадували кантівську «негативну

---

⁵ Своїм дослідженням кантівської філософії В. Шинкарук також долучився до цього дискурсу. М. Булатов присвятив цій проблемі свою монографію «Ленінський аналіз німецької класичної філософії» (1974).

діалектику», з її начебто «механістичною» системою категорій (без «іманентних» переходів однієї категорії в іншу — як у Гегеля!) на основі так званої «тріади», а також славетні антиномії розуму, тоді як пізніша за часом спекулятивна логіка Гегеля є значно вагомішою моделлю «позитивної діалектики», оскільки включає кантівські діалектичні ідеї як необхідні моменти конститування власної спекулятивної системи. На моє переконання, такий лінійний погляд на динаміку філософських систем відіграв особливо деструктивну роль у сприйнятті Канта, його філософської проблематики⁶.

Цей, здавалося, сумнівний і вкрай обмежений з багатьох причин (як на сьогодні) підхід до вивчення духовно-історичних явищ, зокрема до «філіації» філософських ідей, потребував для свого спростування чи хоча б якогось обмеження, як на той час, додаткової аргументації і певної сміливості⁷.

---

⁶ До цього слід додати, що радянське кантознавство майже ніколи не зверталось до аналізу рукописних нотаток і лекційних курсів німецького філософа, вивчення яких для західного кантознавства вже давно стало ознакою професійності. Не випадково цілі пласти кантівської думки — його погляди на історію, релігію і виховання, а також майже всі його «пізні» тексти — логіка, антропологія, метафізика звичай та великий манускрипт «Opus Postumum» за доби «розвинутого соціалізму» ніким і ніколи по-справжньому не досліджувались. Ніхто з радянських авторів не наважився розібратись з його курсом лекцій з фізичної географії, хоча ще за життя Канта його учні видали двотомну працю «Фізична географія», де на підставі студентських конспектів викладені основні ідеї цієї університетської дисципліни, яку кенігсберзький професор викладав найдовше — 40 років! Це стосується також його курсів лекцій з метафізики, включно з емпіричною і раціональною психологією, природною теологією тощо. Всі ці курси увійшли до складу найвідомішого Пруського академічного зібрання текстів І. Канта (видання розпочали ще 1900 року В. Дильтай, В. Віндельбанд, Б. Ердман, Е. Адикес, Е. Касирер та ін.), до якого у радянських дослідників «руки» так і не дійшли. Зазвичай все обмежувалось зверненням до перекладів, що увійшли до складу російськомовного «шеститомника». І справа тут не у відсутності доступу до цього видання (основна частина томів, де були представлені рукописи і нотатки, була наявна у наукових бібліотеках Москви) чи у якихось мовних проблемах — більшість радянських дослідників німецької філософії добре знали мову оригіналу, — проблема в іншому — у якомусь психологічному «ступорі», внутрішній самозабороні звертатись до оригінальних текстів, що значною мірою відживлювалась страхом вийти за межі тих перекладів, що були офіційно видані (і відтак, «затверджені»). Така, на жаль, характерна прикмета радянської доби.

⁷ Так, В. Шинкарук упритул підійшов до розуміння того, що «філософія Канта, попри увесь свій визначальний вплив на подальший розвиток німецької класичної філософії, зберігає самостійне значення і потребує під час свого розгляду широкого, синтетичного підходу, який враховував би і вади діалектичного ідеалізму і обмеженість метафізичного матеріалізму» [Шинкарук, 1974: с. 326]. Тобто, Шинкарук фактично поставив під сумнів методологічну ефективність канонічного марксистського принципу лінійного розвитку духовних явищ, зокрема філософської думки. Вже у 1980-ті роки гегелівський принцип зняття (Aufheben), який становить основу лінійного розгляду духовних феноменів, намагався переглянути Ю. Кушаков у своїх студіях Л. Фюербаха.

Десь у середині 1970-х років у царині радянських кантознавчих досліджень постає ще одна проблема — питання, як «адекватно» перекласти і відповідно «правильно» тлумачити важливий кантівський концепт «Ding an sich» (особливо коли Кант додає до цього ще «selbst»). Стосовно цього питання погляди розділилися — представники традиційного підходу (наприклад, Т. Ойзерман) вважали, що усталений переклад цього концепту як «річ у собі» цілком прийнятний, тим паче, що такий варіант перекладу був запропонований ще Леніним, у його книжці «Матеріалізм і емпіріокритицизм». «Прогресисти» (зокрема, А. Гулига) доводили правомірність перекладу цього терміна як «річ сама по собі». Парадокс полягав у тому, що «прогресисти» також апелювали до «вождя», зокрема до його усних бесід з молодими слухачами марксистських курсів, де на питання одного зі слухачів щодо прийнятності перекладу кантівської «Ding an sich» як «річ сама по собі» Ленін нібито відповів у тому сенсі, що такий переклад цілком можливий, але, на погляд «вождя революції», не завжди доцільно рішуче змінювати усталені погляди на ті чи інші ідеї й концепти, хоча молодь має нестримне бажання все переробити, відмовитись від усього сталого, традиційного і незмінного⁸.

Суттєві зміни в тематичі і методології вивчення Канта ми подибуємо в кінці 80-х років ХХ сторіччя, в епоху так званої перебудови. Показовою в цьому плані є збірка «Етика Канта і сучасність» (1989), що вийшла в Ризі. Автори цієї збірки — Л. Чухіна, М. Кіссель, Т. Кузьміна, Е. Соловійов, Ю. Бородай і М. Мамардашвілі — значно розширили тематичне поле кантознавчих студій за рахунок включення нової проблематики — це і проблеми людини, свободи і антиномій моральної свідомості (а не лише антиномій спекулятивного розуму); і теологічні витоки категоричного імперативу. І що зовсім виглядало по-новому, так це звернення до політико-юридичних здобутків Канта та його доби. Дехто з авторів (Мамардашвілі, зокрема) запропонував певні методологічні інновації (елементи феноменології і герменевтики), що також було незвичним явищем для радянської філософії. Отож ця добірка статей, як на мене, стала першим кроком у започаткуванні

⁸ Треба також пам'ятати, що «Ding an sich selbst» зрівняв за змістом з «Ding an sich» і переклав ці концепти як «річ в собі» М. Лоський у своєму перекладі «Критики чистого розуму», що вийшов у 1907 році. Переклад був зроблений з другого видання (1787) «Критики». Попри наявність такого смислового спрощення цих термінів, його переклад став важливим кроком у російському кантознавстві, особливо якщо взяти до уваги одну вагому обставину — він значно розширив свій переклад за рахунок включення до нього всіх найважливіших частин з першого видання «Критики» (1781), які Кант вилучив з тексту під час підготовки другого видання. Саме цей переклад за радянських часів став базовим для більшості перевидань «Критики чистого розуму», зокрема саме він увійшов (з деякими виправленнями) до третього тому російськомовного шеститомника творів Канта.

чогось нового — «пострадянського» філософського погляду на духовні явища, тексти і постаті власної історії. І не випадково, що саме Кант уможливив цей перший крок, оцей новий погляд на філософію.

ЛІТЕРАТУРА

Асмус В.Ф. Иммануил Кант. — М., 1973.

Шинкарук В.И. Теория познания, логика и диалектика И. Канта. — К., 1974.

Шинкарук В.И., Булатов М.А. Предпосылки формирования философии Канта // Критические очерки по философии Канта. — К., 1975.

***Віктор Козловський** — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА. Сфера наукових інтересів — історія філософії, філософська антропологія та соціальна філософія.*
